

■ آیا کتاب‌های گران‌قیمت هم واسپاری می‌شوند؟ وضعیت اجرای قانون واسپاری منابع کتابی در کتابخانه ملی طی سال‌های ۱۳۸۱-۱۳۹۰

رحیم قاسمی | فریبرز خسروی

■ چکیده

هدف: میزان واسپاری به کتابخانه ملی طی سال‌های ۱۳۸۱-۱۳۹۰ و کاستی‌های اجرای قانون واسپاری شناسائی است که برای رفع آنها پیشنهاد ارائه شده است.

روش/ رویکرد پژوهش: پیمایشی تحلیلی از نوع کاربردی است. یافته‌ها: از ۵۳۱۴۰۰ عنوان ثبت شده در بانک اطلاعاتی کتاب‌های چاپی خانه کتاب، ۷۳/۸ درصد به کتابخانه ملی واسپاری شده است. ناشران تهرانی از ۳۹۸۰۰۰ عنوان، ۶۹/۴ درصد و ناشران شهرستانی از مجموع ۱۳۳۴۰۰ عنوان، ۸۶/۸ درصد را به کتابخانه ملی واسپرده‌اند. نتیجه‌گیری: بین میزان واسپاری ناشران تهرانی و شهرستانی تفاوت معنادار وجود دارد. بین میزان واسپاری موضوعات مختلف در سال‌های مختلف نیز تفاوت معنادار وجود دارد. همچنین بین میانگین قیمت کتاب‌های واسپاری شده و واسپاری نشده طی این ده سال نیز تفاوت معنادار است.

کلیدواژه‌ها

واسپاری، واسپاری قانونی، کتابخانه ملی، خانه کتاب

آیا کتاب‌های گران‌قیمت هم واسپاری می‌شوند؟ وضعیت اجرای قانون واسپاری منابع کتابی در کتابخانه ملی طی سال‌های ۱۳۸۱-۱۳۹۰

رحیم قاسمی^۱ | فریبرز خسروی^۲

دریافت: ۱۳۹۱/۷/۲۲ پذیرش: ۱۳۹۱/۱۰/۹

مقدمه

پیشرفت فزاینده فناوری و بسط فضای مجازی امکان ارتباط، دسترسی به اطلاعات و انجام معاملات را فارغ از مرزهای زمانی و مکانی در حدی قابل تأمل، تسهیل و تسریع کرده است. این مسئله ابتدا در قالب یک بازی رقابت‌آمیز میان دنیای مجاز و دنیای واقع تعین یافت، لیکن با طرح موضوع اعتبار منبع، مراکز چون کتابخانه‌ها به‌عنوان ارائه‌دهنده محتوا و منابع در دنیای واقعی، در مقابل دنیای مجازی از جهات و برتری برخوردار شدند و از این‌رو گسترش فضای وب و خدمات موجود در آن، نه تنها نقش کتابخانه‌ها را کم‌رنگ نکرد بلکه بر اهمیت آن صحنه گذاشت. بنابراین کتابخانه‌ها به واسطه مقتضیات پیرامونی شامل تعدد منابع و تکثر کاربران، در جهت تحقق بیانیه و مأموریت اصلی ملزم به شتاب‌بخشی بیشتر در جمع‌آوری منابع کتابی و غیرکتابی، حفظ و نگهداری بهینه آنها و ارائه به مخاطبان هستند. وقتی صحبت از ارکان شکل‌گیری و ادامه حیات یک کتابخانه به میان می‌آید، واحد فراهم‌آوری و مجموعه فعالیت‌های آن به‌مثابه یکی از مهم‌ترین ارکان، جایگاه خاص خود را خواهد داشت. اگر بپذیریم که کتابخانه آرگانیسمی روبه رشد است، هر خواننده‌ای کتابش، هر کتابی خواننده‌اش و... این فراهم‌آوری بهینه است که می‌تواند به تحقق چنین آرمان‌هایی کمک کند. (اسفندیاری مقدم، ۸۷ ص ۸۰) برای تحقق فراهم‌آوری بهینه، کتابخانه ملی به‌عنوان کتابخانه مادر در هر کشور، براساس وظیفه قانونی خود، جمع‌آوری منابع را در دستور کار خود دارد. روش اصلی

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان
(نویسنده مسئول) rahimr1@gmail.com
۲. استادیار علم اطلاعات و دانش‌شناسی سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

گردآوری منابع در کتابخانه‌های ملی اکثر کشورهای جهان، دریافت منابع از طریق واسپاری است. همچنان که در کشور ایران نیز گردآوری آثار منتشر شده داخل کشور در کتابخانه ملی از طریق واسپاری انجام می‌شود. از این رو در کنار شیوه‌های در اختیار و قابل برنامه‌ریزی چون خرید و مبادله، تأمین منابع از طرقی چون واسپاری نیازمند بازبینی و آسیب‌شناسی با هدف بروزرسانی و انطباق با شرایط محیط پیرامونی است. پرداختن به این موضوع، به‌ویژه کشف رابطه میان بهای کتاب و عمل واسپاری، دستمایه این تحقیق است و ضرورت پرداختن به چنین پژوهشی، تنوع سیاست‌های مربوط به واسپاری در میان کتابخانه ملی کشورهای مختلف، نبود قوانین واضح و صریح، پراکندگی جغرافیایی مراکز انتشاراتی در گستره کشور، تأثیر شرایط اقتصادی و... است که لزوم اتخاذ تدبیر مناسب را باتوجه به شرایط یاد شده متذکر می‌شود و بر مراقبت بیشتر از فرآیند واسپاری صحه می‌گذارد.

قانون واسپاری^۳، قانونی است که براساس آن ناشر موظف است یک یا چند نسخه از آثاری را که منتشر می‌کند به‌صورت رایگان به مؤسسات واسپاری که در قانون مشخص شده‌اند تحویل دهد (سلطانی و راستین، ۱۳۸۱، ص ۲۵۱).

در ایران ناشران دولتی و غیردولتی موظفند دو نسخه از هر کتاب منتشر شده خود را به کتابخانه ملی تحویل دهند^۴ (پوراحمد جکتاجی، ۱۳۵۷، ص ۸۰). ماحصل این روند نگهداری و حفظ آثار منتشر شده در سطح ملی به‌عنوان میراث فرهنگی کشور، دسترس‌پذیری آثار در سطح ملی و بین‌المللی و همچنین تکمیل و گسترش کتابشناسی ملی است. براساس قانون واسپاری باید دو نسخه از تمام کتاب‌های انتشار یافته در داخل کشور بعد از ابلاغ قانون، به کتابخانه ملی تحویل داده می‌شدند و در حال حاضر در مخازن کتابخانه ملی موجود باشند؛ ولی در عمل مشاهده می‌شود برخی عناوین وجود دارند که در بانک کتابشناسی ملی وارد نشده‌اند و این امر گویای عدم اجرای کامل قانون واسپاری است و نیازمند رصد وضعیت اجرای قانون از منظر چگونگی عملکرد ناشران اعم از خصوصی و دولتی، شهرستانی یا تهرانی، بررسی نقش، نوع و محتوای آثار و نیز ارزش مادی آنها در اجرای درست قانون و حتی متن خود قانون واسپاری است. پس این مسئله مطرح می‌شود که وضعیت انجام قانون واسپاری در کتابخانه ملی چگونه بوده است؟ این پژوهش در نظر دارد برای اشراف بر این وضعیت، از طریق مقایسه اطلاعات کتابشناختی کتاب‌های منتشر شده در داخل کشور که در بانک اطلاعاتی خانه کتاب وارد شده‌اند با کتاب‌هایی که به کتابخانه ملی در فاصله سال‌های ۱۳۸۱ - ۱۳۹۰ واسپاری شده‌اند، میزان اجرای قانون واسپاری در کتابخانه ملی را بررسی کند. کتابخانه ملی تنها مرکز گردآوری، حفاظت و انتقال میراث مکتوب و مضبوط کشور به نسل‌های حال و آینده است و مطابق قانون متولی انجام این امر است. حائز اهمیت

3. Depository law

۴. قانون مطبوعات مصوب محرم ۱۳۳۶ ق. و قوانینی که بعد از آن اصلاح و تصویب شدند.

است که بررسی شود وضعیت واسپاری کتاب‌ها به کتابخانه ملی چگونه است تا با مشخص شدن نقاط شکننده، تمهیدات و برنامه‌های لازم برای اجرای بهینه قانون واسپاری و تحویل کلیه منابع به کتابخانه ملی اندیشیده شود. ضمن اینکه نتایج این تحقیق علاوه بر کتابخانه ملی می‌تواند سایر مراکزی که طبق قانون، دریافت‌کننده کتاب‌های واسپاری هستند را نیز دربرگیرد. فرضیه محوری مورد نظر تحقیق چنین طراحی شده است که «بین میانگین قیمت کتاب‌های واسپاری شده با کتاب‌های واسپاری نشده به کتابخانه ملی تفاوت معناداری وجود دارد»، و برای حصول به هدف بررسی وضعیت واسپاری در کشور طی دهه ۱۳۸۱-۱۳۹۰ و اثبات یا رد فرضیه از روش پیمایشی تحلیلی از نوع کاربردی استفاده شده است و پرسش‌های اساسی زیر، مسیریابی است که در تأمین این خواسته، تحقیق را هدایت کرده‌اند:

۱. آیا میزان واسپاری کتاب از سوی ناشران تهرانی و شهرستانی به کتابخانه ملی طی سال‌های ۱۳۸۱-۱۳۹۰ متفاوت است؟

۲. آیا میزان واسپاری کتاب به کتابخانه ملی در موضوعات مختلف متفاوت است؟

۳. آیا بین میزان واسپاری کتاب به کتابخانه ملی در سال‌های مختلف تفاوت وجود دارد؟
در تبیین مبانی نظری مروری اجمالی بر تاریخچه کتابخانه‌ها از بُعد چگونگی دستیابی به منابع انجام شده است که با توسل به مستندات و حافظه تاریخی مشخص می‌شود اولین راه‌حل برای دستیابی به حداکثر منابع موجود در سال ۱۵۳۷م توسط فرانسوای اول^۵ پادشاه فرانسه، با صدور فرمان «نسخه رایگان» ابداع شد. براساس فرمان «نسخه رایگان»، «چاپخانه‌داران ملزم بودند از هر کتابی که چاپ می‌کنند یک نسخه به کتابخانه سلطنتی بفرستند» (استیویچ، ۱۳۷۳، ص ۳۵۴) و در واقع این امر شالوده واسپاری قانونی را بنا نهاد. فرآیندی که بعدها به اروپا و کل جهان تسری یافت و همچنان نیز استمرار داشته و در گذر سال‌ها، تحولات و تغییرات بسیاری را متناسب با مقتضیات زمانی و مکانی هر کشور تجربه کرده است. واسپاری در فرهنگ بزرگ سخن به معنای «تفویض» آمده است (انوری، ۱۳۸۱، ج ۸، ص ۸۱۴۵) و تفویض به معنای سپردن و واگذار کردن است (انوری، ۱۳۸۱، ج ۸، ص ۱۸۲۱). در جامعه کتابداری واسپاری معادل سپردن یک یا چند نسخه از آثار منتشر شده توسط ناشر به یک یا چند کتابخانه تعبیر می‌شود. باتوجه به شیوه و سازوکاری که در جوامع مختلف برای واسپاری معمول است، می‌توان تقسیمات متفاوتی را برشمرد که در حوزه‌های مالی، جغرافیایی، تشکیلاتی، حقوقی... قابل تبیین است. یکی از انواع واسپاری که مورد نظر این تحقیق می‌باشد واسپاری قانونی است. واسپاری قانونی رویه‌ای است که دولت‌ها به موجب قانون یا یکی از انحای قانون مانند: مصوبه، دستورالعمل، مقررات و امثال اینها، ناشران یا تولیدکنندگان و توزیع‌کنندگان را به تحویل یک یا چند نسخه از آثاری که

5. Francis I

تولید و منتشر کرده‌اند به یک یا چند مرکز ملزم می‌کنند. یکی از مراکز مهم دریافت‌کننده این نوع واسپاری در اکثر کشورها کتابخانه ملی است به واسطه آنکه «نقش کتابخانه‌های ملی در تضمین دسترسی جهانی و عادلانه به اطلاعات همچنان یک اساس در توسعه جامعه علمی است و کتابخانه‌های ملی در تضمین اینکه میراث ملی کشورشان را ذخیره و برای استفاده همگان نگهداری کنند با چالش‌های فراوانی مواجه می‌شوند، یک وسیله مهم در کمک به این مسئولیت کتابخانه‌های ملی، واسپاری قانونی است» (لاریویر^۱، ۲۰۰۰، ص vii). نخستین بار در ایران در سال ۱۳۲۳ ق. (۱۲۸۴)، براساس اعلام علاءالملک - وزیر علوم وقت - «در مدرسه دارالفنون ایجاد کتابخانه می‌شود و بعد از این هرکس کتاب به طبع رساند یک جلد مجانی به آن کتابخانه تقدیم دارد» (شعبانی، ۱۳۸۰، ص ۱۳۴) عملاً واسپاری قانونی شکل گرفت. از آن زمان تاکنون قوانین و مصوباتی به مقتضیات زمان و فضای حاکم بر آن در خصوص واسپاری پیاده و اجرا شده است که همچنان هم تغییر و تکمیل می‌شوند. در بحث واکاوی اهداف واسپاری قانونی براساس روایات متمرکز بر این موضوع و آراء صاحب‌نظران و برآیند و درک محقق از منابع مرتبط با موضوع می‌توان اذعان داشت مهم‌ترین هدف واسپاری، تکمیل گنجینه کتابی و غیرکتابی منتشر شده با فرمت‌های مختلف در جهت ساماندهی یک مرکز غنی است تا نیاز آحاد افراد برای دسترسی به اطلاعات تأمین شود. طبق ماده ۱۹ اعلامیه جهانی حقوق بشر، همه افراد حق آزادی عقیده در بیان و حق جست‌وجو، دریافت و انتقال اطلاعات و افکار از طریق هر رسانه‌ای بدون توجه به مرزها را دارند. در کنار کمک به تحقق این هدف کلی، به‌طور اخص اهداف واسپاری قانونی عبارتند از:

۱. جمع‌آوری و نگهداری مجموعه ملی و حفظ میراث فرهنگی برای نسل‌های آینده و ایجاد اطمینان از توسعه مجموعه ملی از مواد منتشر شده در فرمت‌های مختلف؛
۲. تسریع در تدوین و انتشار کتابشناسی ملی به منظور حصول اطمینان از کنترل اطلاعات کتابشناختی؛ و
۳. تسهیل فرآیند دسترسی شهروندان و محققان داخل و خارج کشور به منابع برای انجام امور تحقیقاتی و پژوهش.

و اما آنچه وجه تمایز این تحقیق به‌شمار می‌آید خود موضوع و ماهیت تحقیق است که انجام آن هیچ سببه تاریخی نداشته و با بررسی‌های انجام شده پیشینه‌ای برای آن یافت نشد. لیکن تحقیقاتی بوده‌اند که نزدیکی و مجاورت معنایی با موضوع واسپاری داشته و منجر به بسط افق این موضوع برای انجام مطالعه کامل‌تر شدند، از جمله پژوهش کتابخانه ملی (۱۳۷۲) تحت عنوان «بررسی وضعیت واسپاری در کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران» که به بررسی دلایل عدم موفقیت واسپاری در کتابخانه ملی می‌پردازد و به‌واسطه آن

پیشنهاداتی به منظور بهبود در رفع نقایص ارائه شده است. صیرفی (۱۳۸۷) نیز در پژوهشی وضعیت اجرای قانون واسپاری آثار غیرکتابی در ایران را بررسی کرده است. این پژوهش بر ۱۶۵ مؤسسه انتشاراتی فعال در زمینه منابع دیداری-شنیداری و انتشارات الکترونیکی متمرکز شده است و با استفاده از پرسشنامه محقق به این نتیجه رسیده است که ۶۲/۹ درصد جامعه پژوهش، آثار تولید شده توسط مؤسسه خود را به کتابخانه ملی ایران واسپاری می‌کنند. همچنین ۸۸ درصد جامعه پژوهش، واسپاری و ثبت اثر در کتابخانه ملی را به لحاظ حفظ منافع مؤسسات انتشاراتی از جنبه حقوقی (کپی‌رایت) مؤثر می‌دانستند.

وریج و لمن^۷ (۲۰۰۲) نیز در مقاله‌ای با عنوان «پوشش نشریات ادواری در کتابخانه‌های واسپاری ملی» با استفاده از دو چک‌لیست به بررسی پوشش مجموعه نشریات ادواری در کتابخانه ملی هلند پرداختند و به این نتیجه رسیدند که در یک مورد ۹۴ درصد و در مورد دیگر ۸۴ درصد کتابخانه ملی هلند نشریات را پوشش داده‌اند که ماهیت چک‌لیست‌ها و انتخاب معیارهای کتابخانه واسپاری در نتایج تأثیرگذار بوده است.

لاپرستی و کرین^۸ (۲۰۰۷) در پژوهشی با عنوان «قابلیت دسترسی به انتشارات واسپاری شده دولت فدرال بر روی وب» به بررسی انتشارات مربوط به دولت فدرال بر روی شبکه جهانی وب پرداخته‌اند و دو نمونه به‌طور تصادفی از مواد واسپاری شده در نیمه اول سال ۲۰۰۰ به کتابخانه‌های واسپاری فدرال را انتخاب کردند و در طول یک دوره ۱۸ ماهه، چهار نوبت به‌صورت مجزا برای پیدا کردن نمونه‌های انتشار یافته بر روی شبکه جهانی وب، با استفاده از انواع موتورهای جست‌وجوگر تلاش کردند که در بررسی اول ۱ تا ۵ ماه بعد از ارسال انتشارات به کتابخانه‌های واسپاری، ۴۷ درصد منابع بر روی وب قرار گرفته بودند و در دوره نهایی و موفق‌ترین دوره، ۱۸ تا ۲۳ ماه پس از ارسال، ۶۳ درصد نمونه‌ها بر روی وب قرار گرفته بودند. آنها در پایان نتیجه می‌گیرند که تقریباً دوسوم مواد واسپاری شده در آمریکا حدود ۲ سال پس از اینکه به کتابخانه‌های واسپاری فرستاده می‌شوند، از طریق وب قابل دسترسی هستند.

مروری بر پیشینه تحقیقات انجام شده گواه این مدعاست که هر کشوری بسته به مقتضیات جامعه خود دارای قوانین یا سیستم‌های خاص آن جامعه است و کمتر تحقیقی میزان پوشش قوانین بر منابع کتابی واسپاری شده در یک مرکز واسپاری را مورد بررسی قرار داده است. و این تحقیق نیز بر آن است تا به‌واسطه تحقیق در خصوص وضعیت واسپاری در ایران، درک دقیقی از میزان و نوع تعامل میان ناشران و کتابخانه ملی به‌دست آورد که از طریق آن بتوان به تحلیل شرایط موجود پرداخت و راهکارهای بهینه برای هم‌سویی عملکرد کتابخانه در زمینه واسپاری متناسب با مقتضیات پیرامونی ارائه کرد.

7. Voorbij & Lemmen

8. Lopresti & Gorin

روش پژوهش

روش پژوهش حاضر پیمایشی تحلیلی از نوع کاربردی است. جامعه آماری در این تحقیق، کلیه کتاب‌های ثبت شده در بانک اطلاعاتی کتاب‌های چاپی خانه کتاب و نیز کلیه کتاب‌های واسپاری شده و ثبت شده بر روی سرور مرکزی بانک کتابشناختی کتابخانه ملی در برنامه رساطی سال‌های ۱۳۸۱-۱۳۹۰ است. با توجه به اینکه نشر هر کتاب منوط به اخذ مجوز و شماره شابک از خانه کتاب است، لذا ملاک عمل بانک اطلاعاتی کتاب‌های چاپی خانه کتاب قرار گرفته است. همچنین به واسطه اینکه توزیع و پخش کتاب نیازمند واسپاری و اخذ رسید از کتابخانه ملی و ارائه آن به وزارت ارشاد است، لذا با انتخاب بانک کتاب‌های واسپاری شده به کتابخانه ملی به عنوان جامعه آماری دیگری و مقایسه بین این دو جامعه، به بررسی وضعیت واسپاری در کتابخانه ملی پرداخته شده است. برای پاسخ به سؤالات اساسی پژوهش از کل جامعه آماری بانک خانه کتاب (۵۳۱۴۰۰ عنوان) و مقایسه آن با بانک اطلاعاتی کتاب‌های واسپاری شده و ثبت شده در نرم‌افزار رسای کتابخانه ملی (۳۹۲۲۵۰ عنوان)، اطلاعات مورد نظر استخراج شده است. برای اثبات فرضیه از نمونه‌گیری طبقه‌ای براساس ده سال استفاده شده و به شیوه نمونه‌گیری تصادفی ساده در هر طبقه، تعداد نمونه‌ها به دست آمده است. برای تعیین اندازه نمونه از فرمول کوکران^۹ با سطح اطمینان ۰/۰۵ درصد استفاده شد که تعداد ۳۸۴ نمونه از تعداد کل جامعه بانک اطلاعاتی خانه کتاب که ۵۳۱۴۰۰ عنوان بود به دست آمد و برای به دست آوردن اندازه نمونه هر طبقه، تعداد نمونه به دست آمده را بر کل جامعه آماری تقسیم کرده و عدد به دست آمده را در تعداد کل هر طبقه ضرب کرده و اندازه نمونه هر طبقه به دست آمد. گردآوری اطلاعات با استفاده از بانک اطلاعاتی کتاب‌های چاپی خانه کتاب و بانک کتابشناختی کتابخانه ملی در نرم‌افزار رسا و تهیه چک‌لیست و بهره‌گیری از آن انجام شده و برای تأیید روایی چک‌لیست، با چند تن از متخصصان و اساتید فن مشورت شد. سایر اطلاعات مورد نیاز نیز از طریق مطالعات کتابخانه‌ای به دست آمده است.

یافته‌ها

در این بخش نتایج پژوهش در ارتباط با سؤالات پژوهش به ترتیب ارائه می‌شود. و سپس یافته‌های مربوط به فرضیه ارائه خواهد شد.

سؤال اول: آیا میزان واسپاری کتاب از سوی ناشران تهرانی و شهرستانی به کتابخانه

ملی طی سال‌های ۱۳۸۱-۱۳۹۰ متفاوت است؟

9. Cochran

سال	ثبت شده در خانه کتاب		واسپاری شده در کتابخانه ملی		درصد واسپاری شده به کتابخانه ملی	
	تهران	شهرستان	تهران	شهرستان	تهران	شهرستان
۱۳۸۱	۲۷۱۵۰	۸۷۳۹	۲۱۶۴۳	۷۳۵۰	۷۹/۷	۸۴/۱
۱۳۸۲	۲۸۱۰۹	۹۶۴۵	۲۲۴۷۵	۸۲۹۶	۸۰/۰	۸۶/۰
۱۳۸۳	۳۰۰۶۴	۱۲۰۱۳	۲۲۲۵۲	۸۷۵۹	۷۴/۰	۷۵/۹
۱۳۸۴	۳۹۰۴۰	۱۴۵۲۷	۲۴۳۸۱	۱۱۲۴۸	۶۲/۵	۷۷/۴
۱۳۸۵	۳۸۱۶۷	۱۵۵۴۸	۲۴۰۳۹	۱۴۰۰۲	۶۳/۰	۹۰/۱
۱۳۸۶	۴۴۰۲۵	۱۲۸۲۶	۳۵۹۱۹	۱۱۳۱۷	۵۸/۹	۸۸/۲
۱۳۸۷	۴۴۱۱۳	۱۳۰۱۷	۲۶۴۷۱	۱۱۱۸۴	۶۰/۰	۸۵/۹
۱۳۸۸	۴۶۸۸۰	۱۳۸۰۱	۳۶۲۱۱	۱۴۱۴۸	۷۷/۲	۱۰۲/۵
۱۳۸۹	۴۹۱۳۵	۱۵۷۸۳	۳۶۵۲۹	۱۴۵۰۹	۷۴/۳	۹۱/۹
۱۳۹۰	۵۱۳۱۷	۱۷۵۰۱	۳۶۲۰۵	۱۴۹۳۹	۷۰/۶	۸۵/۴
جمع	۳۹۸۰۰۰	۱۳۳۴۰۰	۲۷۶۱۳۳	۱۱۵۷۵۲	۶۹/۴	۸۶/۸

جدول ۱

مقایسه تعداد کتاب‌های واسپاری شده
به کتابخانه ملی به تفکیک ناشران
تهرانی و شهرستانی طی سال‌های ۱۳۸۱-۱۳۹۰

همان‌طور که در جدول ۱ ملاحظه می‌شود، ۶۹/۴ درصد کتاب‌های منتشر شده در تهران و ۸۶/۸ درصد کتاب‌های منتشر شده در شهرستان در این سال‌ها واسپاری شده‌اند. در تفکیک کتاب‌های واسپاری شده، شهرستان‌ها در سال ۱۳۸۸ با ۱۰۲/۵ درصد، سال ۱۳۸۹ با ۹۱/۹ درصد و سال ۱۳۸۵ با ۹۰/۱ درصد بیشترین آمار واسپاری را داشته‌اند. در کتاب‌های واسپاری شده، تهران سال ۱۳۸۲ با ۸۰/۰ درصد، سال ۱۳۸۱ با ۷۹/۷ درصد و سال ۱۳۸۸ با ۷۷/۲ درصد بیشترین میزان واسپاری را داشته است.

برای بررسی تفاوت موجود بین میزان واسپاری ناشران تهرانی و شهرستانی از آزمون χ^2 بر روی فراوانی کتاب‌های واسپاری شده استفاده شد.

جدول ۲

آزمون χ^2 برای تعیین تفاوت بین میزان واسپاری ناشران تهرانی و شهرستانی

محل نشر	تعداد	میلگین واسپاری	انحراف استاندارد	مقدار χ^2	درجه آزادی	سطح معنی‌داری	نتیجه
ناشران تهرانی	۱۰	۲۷۶۱۳/۲	۶۱۹۴/۷	۷/۴۷	۹	۰/۰۰۰	تفاوت معنی‌دار است
ناشران شهرستانی	۱۰	۱۱۵۷۵/۲	۳۷۷۴/۷				

۱۰. طبق نظر کارشناسان خانه کتاب تعدادی از ناشران قمی که شایک بین‌المللی دریافت می‌کنند کتاب‌های خود را در خانه کتاب ثبت نمی‌کنند به همین علت درصد کتاب‌های واسپاری شده از تعداد ثبت شده در خانه کتاب بیشتر است.

همان‌طور که در جدول ۲ ملاحظه می‌شود مقدار χ^2 محاسبه شده با درجه آزادی ۹ در سطح آلفای ۰/۰۵ معنی‌دار است. بنابراین می‌توان گفت میزان واسپاری از سوی ناشران

تهرانی و ناشران شهرستانی دارای تفاوت معناداری است.

سؤال دوم: آیا میزان واسپاری کتاب به کتابخانه ملی در موضوعات مختلف متفاوت است؟

ردیف	موضوع	ثبت شده در خانه کتاب	واسپاری شده در کتابخانه ملی	درصد واسپاری شده به کتابخانه ملی
۱	کلیت	۱۵۵۱۳	۹۶۲۱	۶۲/۰
۲	فلسفه	۲۰۳۵۰	۱۱۸۲۷	۵۸/۱
۳	دین	۹۵۵۷۱	۵۰۱۵۰	۵۲/۵
۴	علوم اجتماعی	۴۵۶۸۴	۳۷۶۵۴	۸۲/۴
۵	زبان	۲۲۱۴۹	۱۰۵۵۳	۴۷/۶
۶	علوم طبیعی و ریاضیات	۱۷۸۴۴	۸۳۵۱	۷۶/۸
۷	علوم عملی	۷۱۳۲۹	۴۷۷۴۱	۶۶/۹
۸	هنر	۱۶۲۲۶	۱۲۴۸۵	۷۶/۹
۹	ادبیات	۶۲۵۲۶	۵۵۴۳۹	۸۷/۷
۱۰	تاریخ و جغرافی	۲۴۲۱۰	۱۹۷۹۲	۸۱/۸
۱۱	کمک درسی	۶۹۳۴۰	۵۷۳۳۴	۸۲/۷
۱۲	کودک	۷۰۶۵۸	۵۵۵۱۱	۷۷/۶
۱۳	موضوع داده نشده	۰	۱۵۷۹۲	-
جمع		۵۳۱۴۰۰	۳۹۲۲۵۰	۷۳/۸

جدول ۳

مقایسه کتاب‌های واسپاری شده به کتابخانه ملی نسبت به کتاب‌های ثبت شده در خانه کتاب به تفکیک موضوع طی سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۸۱

نتایج نشان داد که طی سال‌های ۱۳۸۱-۱۳۹۰، ۵۳۱۴۰۰ عنوان کتاب در خانه کتاب ثبت شده است که از این تعداد ۳۹۲۲۵۰ عنوان برابر ۷۳/۸ درصد به کتابخانه ملی واسپاری شده است. تفکیک موضوعی نشان می‌دهد که کتاب‌های ادبیات با ۸۷/۷ درصد، کتاب‌های کمک درسی با ۸۲/۷ درصد و کتاب‌های علوم اجتماعی با ۸۲/۴ درصد بیشترین واسپاری را داشته‌اند. جدول ۳ نشان می‌دهد که محل نشر ۳۶۶ عنوان کتاب‌های واسپاری شده در این سال‌ها نامشخص است.

برای آنکه بررسی شود آیا بین واسپاری در موضوعات مختلف تفاوت وجود دارد، از آزمون کای اسکوئر بر روی داده‌های به دست آمده از درصد واسپاری کتاب‌ها در هر موضوع استفاده شد. با توجه به اینکه مقدار کای اسکوئر محاسبه شده در جدول ۴، (۳۵/۹) با درجه آزادی ۱۱ در سطح آلفای ۰/۰۵ معنی دار است، بنابراین بین میزان واسپاری در موضوعات مختلف تفاوت معناداری وجود دارد.

ردیف	موضوع	تعداد واسپاری	درصد واسپاری
۱	کلیت	۹۶۲۱	۶۲
۲	فلسفه	۱۱۸۳۷	۵۸/۱
۳	دین	۵۰۱۵۰	۵۲/۵
۴	علوم اجتماعی	۳۷۶۵۴	۸۲/۴
۵	زبان	۱۰۵۵۳	۴۷/۶
۶	علوم طبیعی و ریاضیات	۵۳۵۱	۴۶/۸
۷	علوم عملی	۴۷۷۴۱	۶۶/۹
۸	هنر	۱۲۴۸۵	۷۶/۹
۹	ادبیات	۵۵۴۳۹	۸۷/۷
۱۰	تاریخ و جغرافی	۱۹۷۹۲	۸۱/۸
۱۱	کمک درسی	۵۷۳۳۴	۸۲/۷
۱۲	کودک	۵۵۵۱۱	۷۸/۶
۱۳	موضوع داده نشده	۱۵۷۹۲	۰
	جمع	۳۹۲۲۵۰	
	۰/P=۰۵	Df=۱۱	$X^2=۳۵/۹$

جدول ۴

آزمون کای اسکوئر برای تعیین
تفاوت بین موضوعات

سؤال سوم: آیا بین میزان واسپاری کتاب به کتابخانه ملی در سال‌های مختلف تفاوت وجود دارد؟

سال	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰	کل
ثبت شده در خانه کتاب	۲۵۸۸۹	۳۷۷۵۴	۴۲۰۷۷	۵۳۵۶۷	۵۳۷۱۵	۵۶۸۵۱	۵۷۱۳۰	۶۰۶۸۱	۶۴۹۱۸	۶۸۸۱۸	۵۳۱۴۰۰
واسپاری شده در کتابخانه ملی	۲۹۱۱۸	۳۰۸۰۰	۳۱۰۲۳	۳۵۶۷۰	۳۸۰۴۹	۳۷۲۸۲	۳۷۶۹۶	۵۰۴۰۷	۵۱۰۴۲	۵۱۱۶۳	۳۹۳۲۵۰
درصد واسپاری شده در کتابخانه ملی	۸۱/۱	۸۱/۶	۷۳/۷	۶۶/۶	۷۰/۸	۶۵/۶	۶۶/۰	۸۳/۱	۷۸/۶	۷۴/۳	۷۳/۸

جدول ۵

فراوانی و درصد کتاب‌های واسپاری شده به کتابخانه ملی نسبت به کتاب‌های ثبت شده در خانه کتاب طی سال‌های ۱۳۸۱-۱۳۹۰ به تفکیک سال

چنانچه در جدول ۵ ملاحظه می‌شود، بیشترین تعداد واسپاری مربوط به سال‌های ۱۳۹۰ با ۵۱۱۶۳ عنوان و ۱۳۸۹ با ۵۱۰۴۲ عنوان است و بیشترین درصد واسپاری نسبت به عنوان ثبت شده مربوط به سال‌های ۱۳۸۸ با ۸۳/۱ درصد و ۱۳۸۲ با ۸۱/۶ درصد می‌باشد. با توجه به جدول ۶ و اینکه مقدار کای اسکوئر محاسبه شده (۲۶۷۹) با درجه آزادی ۹ در سطح آلفای ۰/۰۵ معنی‌دار است، بنابراین بین میزان واسپاری در سال‌های مورد مطالعه تفاوت وجود دارد. به طوری که میزان واسپاری در سال ۸۸، ۸۱ و ۸۲ بیشتر از سایر سال‌های دیگر است.

سال	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰	کل
درصد کتاب‌های واسپاری شده به کتابخانه ملی	۸۱/۱	۸۱/۶	۷۳/۷	۶۶/۶	۷۰/۸	۶۵/۶	۶۶/۰	۸۳/۱	۷۸/۶	۷۴/۳	۷۳/۸
	P=۰/۰۵			Df=۹			X ^۲ =۲۶/۹				

جدول ۶

آزمون کای اسکوئر برای تعیین تفاوت بین سال‌های مورد مطالعه

در راستای اثبات فرضیه که بین میانگین قیمت کتاب‌های واسپاری شده با کتاب‌های واسپاری نشده به کتابخانه ملی تفاوت معناداری وجود دارد، با توجه به نتایج جدول ۷، میانگین قیمت کتاب‌های واسپاری شده به کتابخانه ملی برابر ۲۹۸۹۳ ریال بوده است. در این حال میانگین قیمت کتاب‌های واسپاری نشده به میزان ۴۶۶۵۷ ریال بوده که نشان می‌دهد میانگین قیمت کتاب‌های واسپاری نشده بیشتر از کتاب‌های واسپاری شده است.

سال	کتاب‌های واسپاری نشده به کتابخانه ملی			کتاب‌های واسپاری نشده به کتابخانه ملی			کتاب‌های واسپاری نشده به کتابخانه ملی		
	تعداد	قیمت	میانگین قیمت	تعداد	قیمت	میانگین قیمت	تعداد	قیمت	میانگین قیمت
۱۳۸۱	۱۷	۲۳۴۹۰۰	۱۳۲۲۹	۹	۱۷۱۰۰۰	۱۹۰۰۰	۲۶	۳۹۵۹۰۰	۱۵۲۲۷
۱۳۸۲	۲۰	۲۵۱۳۰۰	۱۲۵۶۵	۷	۹۷۱۰۰	۱۳۸۷۱	۲۷	۳۲۸۴۰۰	۱۲۹۰۴
۱۳۸۳	۲۱	۲۵۳۵۰۰	۱۲۰۷۱	۹	۱۱۲۵۰۰	۱۲۵۰۰	۳۰	۳۶۶۰۰۰	۱۲۲۰۰
۱۳۸۴	۲۳	۴۹۱۸۰۰	۲۱۲۷۳	۱۶	۳۳۳۵۰۰	۲۳۳۴۴	۳۹	۸۵۵۴۰۰	۲۲۱۸۷
۱۳۸۵	۳۱	۵۷۵۹۰۰	۱۸۵۷	۸	۲۳۲۰۰۰	۲۷۷۷۵	۳۹	۷۸۹۰۰	۲۰۴۸۵
۱۳۸۶	۳۳	۸۵۹۹۰۰	۲۶۰۵۸	۸	۲۱۷۵۰۰	۲۷۱۸۸	۴۱	۱۰۷۴۰۰	۲۶۳۷۸
۱۳۸۷	۳۳	۸۷۷۷۵۰	۲۷۷۴۲	۹	۳۳۷۰۰۰	۳۲۴۴۴	۴۱	۱۲۲۲۷۵۰	۲۹۸۷۲
۱۳۸۸	۳۶	۱۲۳۳۰۰۰	۳۸۱۳۹	۸	۱۳۳۰۰۰۰	۱۶۵۰۰	۴۴	۳۰۵۳۰۰۰	۶۹۲۷۶
۱۳۸۹	۳۳	۱۶۵۵۰۰	۵۰۱۶۷	۱۴	۱۳۲۵۰۰	۸۷۵۳۶	۴۷	۲۸۸۱۰۰۰	۶۱۲۹۸
۱۳۹۰	۲۹	۱۲۷۷۰۰۰	۴۳۳۲۹	۲۱	۱۰۰۸۵۰۰	۴۸۰۲۴	۵۰	۲۲۹۵۵۰۰	۴۵۹۱۰
جمع	۲۷۵	۸۲۲۰۵۵۰	۲۹۸۹۳	۱۰۹	۵۰۸۵۶۰۰	۴۶۶۵۷	۲۷۴	۱۳۳۰۶۱۵۰	۳۳۶۵۱

جدول ۷

مقایسه میانگین قیمت کتاب‌های
واسپاری شده و واسپاری نشده
به کتابخانه ملی طی سال‌های ۱۳۸۱-۱۳۹۰

باتوجه به جدول ۸ ملاحظه می‌شود که مقدار t محاسبه شده با درجه آزادی ۳۸۲ در سطح آلفای ۰/۰۵ معنی‌دار است، بنابراین می‌توان گفت بین میانگین قیمت کتاب‌های واسپاری شده و واسپاری نشده تفاوت معنی‌دار وجود دارد؛ یعنی اینکه میانگین قیمت کتاب‌های واسپاری شده به طور معنی‌داری کمتر از میانگین قیمت کتاب‌های واسپاری نشده است و فرضیه ثابت می‌شود.

وضعیت	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد	مقدار t	درجه آزادی	سطح معنی‌داری	نتیجه
واسپاری شده	۲۷۵	۲۹۸۹۲/۹۱	۳۲۰۰۶/۹	-۲/۳۱۷	۳۸۲	۰/۲۱	تفاوت معنی‌دار است
واسپاری نشده	۱۰۹	۴۶۶۵۶/۸	۱۰۸۴۳/۹				

جدول ۸

آزمون t برای تعیین تفاوت بین میانگین قیمت کتاب‌های واسپاری شده و واسپاری نشده

نتیجه‌گیری

جست‌و‌جوهای انجام شده در خصوص موضوع «واسپاری کتاب» گویای این امر است که تحقیقات و مطالعات انجام شده پیرامون این محور در سایر کشورها به‌طور اعم و در ایران به‌طور اخص بسیار محدود بوده و رویکرد عمده آنها کمی‌گرایی است. از این‌رو در ارجاع به سوابق مطالعات پیشین، این مقاله با لیست کم تعدادی مواجه است. بنابراین به‌منظور ایجاد پل ارتباطی بین این تحقیق و مطالعات قبلی، به پایان‌نامه با موضوع «بررسی چگونگی اجرای قانون واسپاری آثار غیرکتابی در ایران» اشاره می‌شود که به نوعی، تحقیق پیش‌رو را می‌توان مکملی بر مطالعه قبلی و استمرار و تداوم آن در حوزه‌های دیگر همچون وضعیت اجرای قانون واسپاری در کتابخانه ملی ایران دانست. در واقع تحقیق «بررسی چگونگی اجرای قانون واسپاری آثار غیرکتابی در ایران» بر آن بوده است تا از زاویه دید ناشران به موضوع واسپاری پردازد و این در حالی است که تحقیق پیش‌رو تلاش کرده تا کتابخانه ملی را به‌عنوان کارگزار تحقق امر واسپاری کتاب در کشور، از منظر میزان تحقق کمی این هدف مورد بررسی قرار دهد بدیهی است این یافته‌ها در کنار فعالیت‌های مطالعاتی دیگر که رویکرد کیفی به موضوع داشته باشند، کاربردی‌تر خواهد بود؛ و چشم اندازی که آمار و ارقام از وضعیت موجود واسپاری در کتابخانه ملی ترسیم کنند می‌تواند بستر و عامل انگیزشی برای ورود محققان بعدی به لایه‌های درونی‌تر موضوع و عمیق شدن روی دلایلی باشد که از حوزه

مأموریت این تحقیق خارج بوده است. در این راستا برای نتیجه‌گیری و اتصال دستاوردهای این مطالعه با مطالعه یاد شده، تصریح می‌شود که پژوهش پیشین که وضعیت اجرای قانون واسپاری آثار غیرکتابی در ایران را بررسی کرده است بر ۱۶۵ مؤسسه انتشاراتی فعال در زمینه منابع دیداری- شنیداری و انتشارات الکترونیک متمرکز شده است و محقق با استفاده از پرسشنامه به این نتیجه رسیده است که ۶۲/۹ درصد جامعه پژوهش، آثار تولید شده توسط مؤسسه خود را به کتابخانه ملی ایران واسپاری می‌کنند. در تحقیق مذکور میزان واسپاری آثار تولیدی ناشران مورد پژوهش طبق اعلام نظر خود ناشران به دست آمده، اما در تحقیق حاضر میزان واسپاری کتاب‌هایی که به کتابخانه ملی واسپاری شده است براساس کتاب‌های ثبت شده در خانه کتاب طی سال‌های ۱۳۸۱-۱۳۹۰ به دست آمده و برابر با ۷۳/۸ درصد است که به اختصار نتایج به دست آمده در زیر اشاره می‌شود:

طی بررسی انجام شده از ۵۳۱۴۰۰ عنوان ثبت شده در بانک اطلاعاتی کتاب‌های چاپی خانه کتاب طی سال‌های مورد مطالعه، ۳۹۲۲۵۰ عنوان کتاب به کتابخانه ملی واسپاری شده است که واسپاری ۷۳/۸ درصد عناوین را نشان می‌دهد. همچنین ناشران تهرانی از مجموع ۳۹۸۰۰۰ عنوانی که در خانه کتاب ثبت کردند، ۶۹/۴ درصد آنها را به کتابخانه ملی واسپاری کرده‌اند و ناشران شهرستانی از مجموع ۱۳۳۴۰۰ عنوان ثبت شده در خانه کتاب، ۸۶/۸ درصد آنها را به کتابخانه ملی واسپاری کرده‌اند. در نهایت با توجه به یافته‌های پژوهش نتیجه‌گیری شد که تفاوت معناداری بین واسپاری ناشران تهرانی و شهرستانی به کتابخانه ملی وجود دارد و همچنین بین واسپاری در موضوعات مختلف و سال‌های مختلف تفاوت معناداری وجود دارد. فرضیه این پژوهش هم نشان داد که بین میانگین قیمت کتاب‌های واسپاری نشده با کتاب‌هایی که واسپاری شده‌اند تفاوت معناداری وجود دارد. تأیید این فرضیه بیان‌گر این واقعیت است که کتاب‌های گران یا توسط ناشران واسپاری نمی‌شوند و یا در بین راه به کتابخانه ملی نمی‌رسند!

بدیهی است به واسطه وسعت موضوع و استقلال بعضی مسائل اثرگذار بر اجرای قانون واسپاری که بعضاً از جنس حقوقی، فرهنگی، اقتصادی و... هستند ایجاب می‌کند تحقیقات مستقل کیفی و کمی دیگری در این حوزه انجام شود که در اینجا به اختصار، صرفاً به برخی موارد که ناشی از ضعف در قانون و اجرای آن هستند اشاره می‌شود:

۱. عدم وجود یک قانون منسجم و واحد در خصوص واسپاری منابع کتابخانه‌ای
۲. عدم وجود اهداف مشخص برای واسپاری
۳. عدم جامعیت منابع واسپاری
۴. عدم استمرار در پیگیری اهداف واسپاری

۵. متغیر بودن مراکز واسپاری در طی دوره‌های مختلف
۶. متغیر بودن تعداد منابع واسپاری در طی دوره‌های مختلف
۷. عدم اعلام مدت زمان مشخص برای واسپاری
۸. عدم ضمانت اجرایی قوانین
۹. مشخص نبودن مدت نگهداری منابع واسپاری نزد مراکز واسپاری
۱۰. مشخص نبودن چگونگی نگهداری و نحوه در دسترس قرار دادن و ارائه منابع واسپاری در راستای دستیابی به اهداف واسپاری و اجرای کامل قانون واسپاری در آینده پیشنهاد می‌شود به موارد زیر توجه بیشتری شود:
۱. مطالعه تطبیقی و قیاسی میان قانون واسپاری ایران با سایر کشورها به‌عنوان یک سرفصل پژوهشی اولویت‌دار، در مقاطع زمانی مختلف از سوی کتابخانه ملی
۲. انجام تحلیل و پژوهش آسیب‌شناسی فرآیند واسپاری در ایران از دید ناشران و کتابخانه ملی
۳. نظرسنجی ادواری از ناشران دولتی و غیردولتی به‌منظور اشراف بر نیازها، خواست‌ها و نظرات و پیشنهادات و نیز انتقادات آنها به‌منظور بهبود شرایط در حد امکان
۴. بررسی علل عدم واسپاری کتاب‌های گران‌قیمت

منبع

- استیوویچ، الکساندر (۱۳۷۳). *کتاب در پویه تاریخ*. ترجمه حمیدرضا آذیر، حمیدرضا شیخی. مشهد: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- اسفندیاری مقدم، علیرضا (۱۳۸۷). «فراهم‌آوری و مدیریت بهینه آن در کتابخانه‌ها». *مجله کتاب ماه (کلیات)*، ۱۱(۵): ۸۰-۸۳.
- انوری، حسن (۱۳۸۱). *فرهنگ بزرگ سخن*. تهران: سخن.
- پوراحمدجکتاجی، اسماعیل (۱۳۵۷). *تاریخچه کتابخانه ملی*. تهران: وزارت فرهنگ و آموزش عالی، کتابخانه ملی.
- سلطانی، پوری؛ راستین، فروردین (۱۳۸۱). *دانشنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی*. تهران: معاصر.
- شعبانی، احمد (۱۳۸۰). *کتابخانه و کتابداری: مقالاتی در توسعه مفاهیم و تاریخ، مجموعه مقالات و اسناد*. آبادان: پرسش.
- صیرفی، سوده (۱۳۸۷). «بررسی چگونگی اجرای قانون واسپاری آثار غیر کتابی در ایران». پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات.
- کتابخانه ملی (۱۳۷۲). *بررسی وضعیت واسپاری در کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران*. تهران: کتابخانه ملی، معاونت پژوهشی. (طرح پژوهشی)

- Lopresti, Robert; Gorin, Marcia (2002). "The availability of US government depository publications on the world wide web". *Journal of Government Information*, 29: 17-29.
- Luriviere, Jules (2000). *Guidelines for legal deposit legislation*. Paris: UNESCO.
- Voorbij, Henk; Lemmen, Adriaan (2007). "Coverage of periodicals in National Deposit Libraries". *Serials Review*, 33: 40-44.

استناد به این مقاله:

قاسمی، رحیم؛ خسروی، فریبرز (۱۳۹۲). «آیا کتاب‌های گران قیمت هم واسپاری می‌شوند؟ وضعیت اجرای قانون واسپاری منابع کتابی در کتابخانه ملی طی سال‌های ۱۳۸۱-۱۳۹۰». *فصلنامه مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات*، ۲۴(۲): ۶-۲۱.